

▪ 8.2. Adományozás és megfosztás.
(*Szindbád útja a halálnál*⁴⁸⁰)

„A *hypogramma* fogalma, hasonlóan a *prosopopeia* fogalmához, sejteti (utal rá de Man) annak a (Sausure felfedezte) lehetetlenségét, hogy anélkül érzékeljük a szemiotikai folyamatot, és azonosítsuk jelenségként, hogy közben bizonyos ismétlésmintáknak az értelmes artikuláció státusát *adományoznánk* (míg másoknak nem).”⁴⁸¹

Cynthia Chase

Szindbád útja a halálnál radikális, így meghaladhatatlan katarézis: olyan dolognak ad nevet, amelynek nemhogy nem volt, nem lehet neve. Olyan katarézis, amely sohasem fele-

⁴⁸⁰Krúdy Gyula: *Szindbád útja a halálnál*. In uő: *Szindbád ifjúsága*. Budapest, é. n., Athenaeum (104–110), 105.

⁴⁸¹Cynthia Chase: Arcot adni a névnek. De Man figurái. Ford. Vástyán Rita – Z. Kovács Zoltán. *Pompeji*, 1997/2–3, 129–130.

di a jelölés önkényességét, amely a nyelvi tételezés folytonos fenntartásában ellenáll az antropomorfizáció, az arc-, a hangadás és az alaköltés szubsztanciális és totalizáló működésének: az adományozás és a megfosztás végtelen játékát működteti.

A novella címe, *Szindbád útja a halálnál* felkelti az agrammatikalitás gyanúját. Ezt a gyanút a hamarosan sorra kerülő olvasás meg fogja erősíteni, s a cím gyanakvó kezelése retorikai irányba fordítja majd az értelmezést. Az első tropológiai elmozdulást, izotópiatorést az „út” szemája és a „-nál” toldalék összeférhetetlensége váltja ki. Ugyanis a „-nál” az ottlétet, a valaminél való tartózkodást írja elő: a „-nál” a térbeli metonímia uralkodó jelölője. Az „út” pedig a valamihez való közeledést idézi fel, s a meg nem érkezés, a kaland, a mozgás jelölője, így az út grammatikai társául – kerülendő a devianciát – sokkal inkább a „-hoz, -hez, -höz” toldalék illenék. Noha kézenfekvő volna az „útját”-t oly módon metaforaként olvasni, hogy egyidejű szemantikai játékban tartjuk a „látogatása” és az „útja” jelentését. Hasonlóan metaforikus, s tegyük hozzá: olcsó megoldásnak tűnik a „-nál” és a „-hoz” szimultán kezelése, így *Szindbád útja* egyrészt vezethetne a halálhoz, másrészt lehetne a halálnál. Azonban a szintaktikai helyettesítések szimplifikáló műveletei helyett (persze nem feledve őket) érdemesnek tűnik az „útja a halálnál” szerkezet megőrzése is, s ebben a grammatikai térben értelmezni devianciáját. Ez esetben úgy kell számításba venni *Szindbád útját*, mint ami a halálnál található, vagy esetleg maga a halál birtokolná *Szindbád valahova* vezető útját, így ebben a kettős birtokos relációban olvasódna metaforaként a Krúdy-novella címe.

Azonban akár látogatásként, akár birtokos relációként értelmeződik, sőt akárcsak a 'Szindbád a halálnál' megoldás tétetik próbára, mindháromszor beindul az antropomorfizáció. Hiszen alapesetben a halál szemája – s itt segítségként jelentkezik a Magyar Értelmező Kéziszótár – a következőket tartalmazza: „Halál fn 1. A szervezet életműködésének teljes

és végleges megszűnése.⁴⁸² Akár érzékelhető működésként, pontosabban a működés megszűnéseként, akár fogalomként olvasódik a halál, a Krúdy-novella címében metaforikus áthelyeződés, antropomorfizáció kezd el működni.

Milyen viszonyba lép a címbeli hármás antropomorfizációval a novella szövegteste? Milyen relációt létesít egymással textus és paratextus? A megelőlegezett retorikai működést igazolja-e az események előrehaladásos láncolata? Egyszerűen: elbeszélés és történet miként tekint egymásra?

Hipotetikusan előrevetve: a novella történetyszerű, diegetikus olvasata nem erősíti meg a címbeli antropomorf értelmezési javaslatok egyikét sem, sőt mintha inkább ellenük dolgozna. Az első antropomorfizáció a címet Szindbád halálánál tett látogatásaként olvassa. A második antropomorfizáció *Szindbád útja a halálánál* helyett: *útja a halálhoz* értelmezést részesíti előnyben. A harmadik megtartja a cím szintaktikai szerkezetét, s a grammatikai devianciát kettős birtokos relációban látja kezelhetőnek. Az értelmezés a továbbiakban az antropomorfizáció említett három irányába mozdul el.

Noha a cím antropomorfikus kezelése Szindbád halálánál tett látogatását jelenti be, ezt azonban a történet eseményszerkezete cáfolja, miszerint Szindbád nem a halálánál jár, hanem a virágárusnőnél, pontosabban hazáig kíséri őt, s ott lesz tanúja annak, ahogy „a virágárusnő [...] levetette magát a harmadik emeletről”.⁴⁸³ A „-nál” mint metonímia-jelölő a diegézis szintjén térbeli érintkezést nem teremt sem a halállal, sem a virágárusnővel (noha az utóbbira Szindbád kétségtelenül kísérletet tesz), metonimikus viszonyba a virágárusnő vérével kerül: „Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe.”⁴⁸⁴ Kérdés, hogy a metonimikus áthelyeződések milyen retorikai funkciót töltenek be a novella zárlatában. A 'Szindbád keze–egy marék hó–a virágárusnő vére–a virágárusnő teste–a halál' érintkezési sorozat

⁴⁸² *Magyar Értelmező Kéziszótár*. I. kötet. Budapest, 1989, Akadémiai, 503.

⁴⁸³ Krúdy Gyula: i. m. 110.

⁴⁸⁴ Uo.

megerősíti-e a cím interpretációs előírásait, avagy ellene dolgozik? Így aztán áthelyezhető-e az út térbeli szemája a nyelv retorikai térébe?

A cím második antropomorfizációs iránya Szindbádöt a halálhoz vezetné. Azonban ez az értelmezési javaslat sem jár nagyobb sikerrel, mint az előző, hiszen bármennyire is mélabús és kedvesezett Szindbád, nincs olyan diegetikus jelölő, amely megrajzolna egy olyan utat, amely Szindbád halálához vezetne. Magyarul: a novella *története* nem Szindbád haláláról szól.

Végül az antropomorfizáció harmadik kísérlete kettős birtokos relációba helyezi a címet. E kettősség egyik relációja (Szindbád útja) a történet vezérszálát alkotja. Ugyanis ezen a szálon jutunk el a novella explicit állapotváltozását végrehajtó cselekvéshez, a virágárusnő halálugrásához, amely előkészíti a sejtetett releváns állapotváltozást: Szindbád feloldozását balsorsa alól. Azonban a birtokos reláció kettőssége, miszerint Szindbádnak lenne olyan útja, amely fölött a halál rendelkezik, semmilyen történetyszerű igazolást nem kap. Egyrészt egy ilyféle halál nem tematizálódik a novellában, másrészt a halál mint valaminek a birtokosa diegetikusan nincs jelen a Krúdy-szövegben. A halál a látogatás-antropomorfizációnál szóba hozott metonimikus sor végén jelenik meg: Szindbád keze–egy marék hó–a virágárusnő vére–a virágárusnő teste–a halál.

A novella narratív struktúrája ellenállt a cím antropomorfizáló törekvéseinek, így a továbbiakban a cím mint paratextus és a novella szövegteste mint textusegyüttes retorikai működése kísérendő figyelemmel. A novella története nem túlságosan bonyolult. Az egyetlen figyelemre méltó esemény, a virágárusnő végzetes ugrása a diegézis szintjén motiválatlan: nem tudjuk, hogy miért teszi. Sem az elbeszélő, sem Szindbád, sem a leány nem szolgál semmilyen magyarázattal. Nyilván alapvető narratológiai kérdés, hogy a történet motiválatlanságát megszünteti-e az elbeszélés mód, s ha igen, miképpen. Azaz a történet építkezése során termelődő hiányt a nyelv retorikai működése képes-e felszámolni?

A történet motivátlansága következtében beálló kommunikációs zavar és hiány a két beszélő szereplő, Szindbád és a leány kommunikációjára is jellemző. Noha képesek beszélni, mivel egyrészt a magyar grammatika szabályainak megfelelően formálnak mondatokat, másrészt semmi sem jelöli, hogy valamilyen grammatikai betegségben szenvednének, tehát beszédképesek, közöttük valójában mégis beszéd. Miképpen *nem* beszélnek, amikor beszélnek?

„Párbeszédek” a zavar,⁴⁸⁵ a fojtottság,⁴⁸⁶ a nyom,⁴⁸⁷ a szótlanosság,⁴⁸⁸ a túlzás, a hallgatás és a némaság modalitásában „hangzanak” el.

A párbeszédekben elhangzó egyetlen informatív mondat („Szeretnék meghalni, és nemsokára meg is fogok halni”)⁴⁸⁹ Szindbád és az elbeszélő közös teljesítményeként a túlzás hiperbolikus modalitásában értékét veszti, még akkor is, ha a történet igazolja, be is teljesíti ezt az állítást.

„Szindbád [...] már sokszor hallott ilyet nők szájából.”⁴⁹⁰

A hallgatás és némaság uralja a következő párbeszédet is, amely közvetlenül megelőzi azt a beszédaktust, amellyel a leány arra kéri Szindbádot, hogy kísérje őt haza.

Szindbád: „Nos, mit akarsz mondani?”⁴⁹¹

A leány: „Szeretnék meghalni és nemsokára meg is fogok halni.”⁴⁹²

Szindbád: „Kár volna érted, még fiatal vagy.”⁴⁹³

A leány: „Pedig úgy lesz, ahogyan mondom.”⁴⁹⁴

⁴⁸⁵ „[M]ondta szégyenlősen, megzavarodva a virágárús hölgyecske”. Ua. 108.

⁴⁸⁶ Ha a leány megszólal, akkor is „fojtva” teszi. Például: „Lassan, fojtva felelt, hogy zokogása elő ne törhessen.” Ua. 107.

⁴⁸⁷ „A leányban valami csendes zokogás rejtőzött, amely olyanforma volt, mint egy hosszú és hatalmas sírás *maradványa*.” Uo.

⁴⁸⁸ „Szótlanul mentek a téli hajnalban.” Ua. 109.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Uo.

⁴⁹¹ Ua. 107.

⁴⁹² Uo.

⁴⁹³ Uo.

⁴⁹⁴ Uo.

Szindbád: „Talán szerelmes vagy?”⁴⁹⁵

A leány: „Nem vagyok szerelmes.”⁴⁹⁶

Szindbád: „Hát?”⁴⁹⁷

Majd a narrátor kommentárja következik:

„A leány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondanivalóját is visszafojtotta. Szindbád elfordította a fejét, és hallgatott.”⁴⁹⁸

Tehát ezt a párbeszédet – amelyből megtudhattuk volna, hogy a virágárusnő miért szeretne meghalni – fojtott némaság és hallgatás zárja le, s ezzel a párbeszédet mint párbeszédet szünteti meg. Szindbád és a leány között nincs kommunikáció. Beszélnek, de az aposztrophé értelmében nincs hangjuk. A beszéd efféle imitációja felveti annak lehetőségét, hogy a cím és a szövegtest különbségében létrejött, a diegézis és a nyelvi működés közti feszültség a prozopopeia, arcadás és az aposztrophé, megszólítás retorikai működéseivel legyen megokolható.

„A *prozopopeia* definíciója összekapcsolódik a megszólítással: a megszólítás mint a címzés gesztusa feltételezi a válasz lehetőségét, így a beszéd képességével ruház fel »egy hiányzó, holt, vagy hangnélküli létezőt«⁴⁹⁹ – olvasódik a Paul de Mant olvasó Cynthia Chase. A prozopopeiával *arcot* adunk valamely távollevő, halott vagy arcnélküli létezőnek, a megszólítással *hangot* adunk valamely távollevő, halott vagy hangnélküli létezőnek. Mindkét stratégia a nyelv tételező erejére támaszkodik, s mindkettő eltekint a jelölés önkényes, katakretikusan agresszív természetétől, így szubsztanciálisan működve önmaguk tropológiai erejét függesztik fel. Ezért beszélhet de Man után Chase arról, hogy az arcadás mindig alak-, így arcvesztés is, és a hangadás mindig alak-, így hangvesztés is: „az alaköltés mint olyan nem más, mint alak-

⁴⁹⁵Uo.

⁴⁹⁶Uo.

⁴⁹⁷Uo.

⁴⁹⁸Uo.

⁴⁹⁹Cynthia Chase: i. m. 115.

vesztés, amennyiben a nyelvi jel önkényes tételező erejének kitörlésével megnémítja a nyelvet”.⁵⁰⁰

Megszólítja Szindbád a leányt a megszólítás értelmében? Megszólítja a leány a megszólítás értelmében Szindbádot? A leány hangtalan, azonban az ablak, amelyből kiveti magát, hangos robajjal nyílik ki. S ugyan gyenge s nagyon messziről szól a leány hangja, mielőtt leveti magát, de hang. A leány hangját a halál hozza elő? S a leány hangját kapja Szindbád, avagy a leány halála ad hangot Szindbádnak? A halál mint hangadás? A halál mint aposztrophé?

Szindbád arcot kap? A leány elveszíti az arcát? Szindbád azáltal kap arcot, hogy a leány elveszíti a saját arcát? Ekkor lesz Szindbád önmaga? A halál mint arcadás? A halál mint prozopopeia?

Szindbád és a leány is (legalábbis amíg le nem veti magát az ablakból) hasonlóképpen kerülnek bele a nyelv prozopopeikus és aposztrofikus működésébe. Ugyan egyikőjük sem távollevő, s nem is halott, azonban hangtalanok a kommunikációképtelenség értelmében.

A leány megszólítja Szindbádot, persze – sajátosan – hangtalanul:

„Az ajka sokatmondóan remegett, amint Szindbád az arcát az ajkához nyomta.”⁵⁰¹

Szindbád megszólítja a leányt, mégpedig az aposztrophé tipikus jelölőjével:

„Nos, mit akarsz mondani? – kérdezte Szindbád azon a fojtott, mély hangon.”⁵⁰²

Az aposztrophé sajátos működésével van dolgunk. Két olyan létező szólítja meg egymást, melyekről a későbbiekben kiderül, hogy hangtalanok, némák: képtelenek megszólítani. Így az aposztrophé imitációjával kell számot vetni, s az *imitatív aposztrophé* magyarázza is az aposztrofikus működés sikertelenségét, azaz a hangvesztést.

⁵⁰⁰ Ua. 130.

⁵⁰¹ Krúdy Gyula: i. m. 107. (Kiem. O. F.)

⁵⁰² Uo.

Érdemes figyelmet fordítani az iménti Szindbád-aposztrophéra, pontosabban a narrátor szólására.

„Nos, mit akarsz mondani? – kérdezte Szindbád azon a fojtott, mély hangon.”⁵⁰³

Szindbád nem saját hangján kérdez, hanem *valamilyen* hangon, valaki *másnak* a hangján. Ezt az aposztrofikus nyelvi működést, miszerint Szindbád nem a saját hangján szólítja meg a leányt, a találkozásukat bejelentő mondat is megerősíti:

„Akkoriban – midőn szegény és a szegénységben ellustult volt – egyszer találkozott végre egy leánnyal, aki virágot árult egy táncoshelyen, és megigézetten telepedett le Szindbádhoz.”⁵⁰⁴

A leány megigézett. A paronomázia kiemeli az igét a megigézettből, s ezáltal szóvá teszi azt. A leány megigézett: igével, szóval, hanggal ellátott: a hangadás, az aposztrophé működésének alávetett, s megszólítója ismeretlen, jelöletlen a novellában.

A leány (legalábbis feltételezett haláláig) arcnélküli. Se neve, se sorsa, se motivációja, csupán halálvágyáról és szerelemhiányáról lehet tudomásunk. Szindbádnak kétségtelenül van arca, azonban Szindbád most, a novella idejében nem rendelkezik ezzel az arccal, hiszen szindbádos arcát, szindbádos alakját elveszítette. Szegény lett, „kifosztott koldusként tekergett az éjszakában”⁵⁰⁵. Feloldozásra, megváltásra vár, amely visszaadja majd arcát: prozopopeiára vár. S ezt a feloldozást hozza el a leány halála. A leány halálával arcot ad Szindbádnak, visszaadja az arcát: „egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól”.⁵⁰⁶ Hangsúlyozva: *magában* gondolta. A „maga” az én, a szubjektivitás, a maszk, az arc jelölője. Ezzel a korábban felvetett 'Szindbád

⁵⁰³Uo.

⁵⁰⁴Ua. 106. (Kiem. O. F.)

⁵⁰⁵Ua. 104.

⁵⁰⁶Ua. 110.

keze–egy marék hó–a virágárusnő vére–a virágárusnő teste–a halál’ metonimikus sorozat egyre motiváltabbá válik.

A leány a Szindbád arcát visszaadó prozopopeikus gesztussal önmagának is arcot ad: a feloldozó, a megváltó arcát ölti fel, miközben elkerülhetetlenül arcot veszít. Itt ismét az apória szervezi a Krúdy-novellát: szükségszerű arcot adni/kapni, egyben lehetetlen megtartani, tehát szükségszerű elveszíteni, miközben lehetetlen a nyelvben arc nélkülinek lenni. Lét és nem lét. Élet és halál. *Szindbád útja a halálnál*. „A halál egy nyelvi szorongatottság áthelyeződött neve”⁵⁰⁷ – írja Paul de Man sokat idézett *De-Facement*-tanulmányában. Ez a nyelvi szorongatottság a de Man olvasó Chase szerint a megértés és a jelentésadás szükségszerűségében és lehetetlenségében fejeződik ki: „A megértés ezen felfogása – mint »megfosztás útján« való hozzáférés egy olyan világhoz, amely a halálnál is biztosabban foszt meg bennünket saját értelmétől”⁵⁰⁸ – olvasom. Halál – megértés – a megértés azon felfogása, mely a megfosztás útján enged hozzáférést a világhoz – s egy olyan világról van szó, amely megfoszt bennünket saját értelmétől – s mindezt a halálnál is biztosabban teszi.

Miféle megértés az, amely a megfosztás útján enged hozzáférést a világhoz – egy olyan világhoz, amely a halálnál is biztosabban foszt meg bennünket saját értelmétől? Miféle kettős, azaz végtelen mozgásról van itt szó? Úgy hozzáférni a világhoz, hogy egyben meg is fosztatunk a világ értelmétől? Úgy megérteni valamit, hogy ezzel a megértéssel egyben el is veszítjük a megértendő értelmét? Miféle apória szervezi ezt a megértést? Abban a pillanatban jön létre az értelem, amikor elveszítjük azt? Csak abban a pillanatban – mely mint olyan sosem létezhet – képzelhető el megértés. A megértés szükségszerűsége és lehetetlensége.

⁵⁰⁷ Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. *Pompeji*, 1997/2–3, 105.

⁵⁰⁸ Cynthia Chase: i. m. 108–109.

A virágárusnő halála a virágárusnő számára a megértés pillanata. Míg élt, „ajka sokatmondólag remegett”,⁵⁰⁹ de nem nyílt szóra. Míg élt, benne „valami csendes zokogás rejtőzött”,⁵¹⁰ s „fojtva felelt, hogy zokogása elő ne törhessen”.⁵¹¹ Míg élt, „nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította és a zokogással együtt a mondanivalóját is visszafojtotta”.⁵¹² Halála az a pillanat, amikor a világ hozzáférhetővé válik számára, s ez az a pillanat, amikor megfosztatik a hozzáférhetővé vált világ hozzáférhetőségétől. Az értelemadás pillanata az értelem elvesztésének pillanata.

Szindbád útja a halálnál. Szindbád érintkezése a halállal babonás érintkezés. Szindbád megszólította a halált azzal, hogy egy marék véres havat vett a kezébe, s a halál megadta a választ, utat mutatott hajójának, arcot adott Szindbádnak. Ez a megértés pillanata, aminek nincs, nem lehet neve.

Szindbád útja a halálnál radikális, így meghaladhatatlan katakrézis, hiszen egy olyan dolognak ad nevet, amelynek nemhogy nem volt, nem lehet neve. Olyan katakrézis, amely sohasem feledi a jelölés önkényességét, amely a nyelvi tételezés folytonos fenntartásában ellenáll az antropomorfizáció, az arc-, a hangadás és az alaköltés szubsztanciális és totalizáló működésének az adományozás és a megfosztás végtelen játékában.

Útja a halálnál – térül.

⁵⁰⁹Krúdy Gyula: i. m. 107.

⁵¹⁰Uo.

⁵¹¹Uo.

⁵¹²Uo.